

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ТЛЕПОВА МАРИНА ІГОРІВНА

УДК 343.122

**ПРОЦЕСУАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ПОТЕРПІЛОГО ПІД
ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова
експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ

на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2016

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент
Маринів Володимир Іванович, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри кримінального процесу

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Шумило Микола Єгорович, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри правосуддя, Заслужений діяч науки і техніки України;

кандидат юридичних наук, професор
Король Володимир Володимирович, Прикарпатський юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», виконувач обов'язків завідувача кафедри кримінального права, процесу і криміналістики.

Захист відбудеться «27» жовтня 2016 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «20» вересня 2016 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В.Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження є одними із першочергових завдань кримінального провадження, визначених в ст. 2 КПК України (далі – КПК). Реалізація вказаних завдань, поза всяким сумнівом, була б неможливою без створення дієвого кримінального процесуального механізму забезпечення прав потерпілих. Незважаючи на те, що чинне кримінальне процесуальне законодавство містить концептуально нові положення (порівняно з КПК 1960 р.), воно потребує подальшого вдосконалення в частині регулювання процесуального становища потерпілого. Вивчення правозастосовної практики підтверджує наявність певних проблем із забезпеченням прав та інтересів потерпілого на стадії досудового розслідування. Зокрема, норми КПК не в повній мірі відповідають міжнародним стандартам захисту прав потерпілого; потребують уточнення передумови набуття особою процесуального становища потерпілого, а також система гарантій прав потерпілого під час укладення угоди про примирення і при пред'явленні ним цивільного позову тощо.

Питання визначення процесуального становища потерпілого в кримінальному провадженні неодноразово перебували у центрі уваги таких відомих процесуалістів, як Ю.П. Аленін, С.А. Альперт, В.П. Бож'єв, В.Г. Буткевич, Л.В. Брусніцин, М.І. Гошовський, Ю.М. Грошевий, К.Ф. Гуценко, С.В. Давиденко, Т.М. Добровольська, П.С. Елькінд, З.З. Зінатуллін, Х.Р. Кахнич, Л.Д. Кокорєв, В.М. Кудрявцев, О.П. Кучинська, О.М. Ларін, П.А. Лупинська, В.Т. Маляренко, О.Г. Мазалов, Л.Л. Нескороджена, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, Т.І. Присяжнюк, В.Я. Понарін, В.М. Савицький, М.С. Строгович, І.А. Тітко, Н.Б. Федорчук та ін.

Особливого значення в аспекті заявленої теми набувають праці зарубіжних науковців (Р. Алстон, В. Бернс, Д. Донеллі, П. Касрін, Н. Кренстон, В. де Куплін, А. Мілн, Н. Неновські, С. Ніно, М. Петера, Д. Сейгал, В. Рюк, Л. Хенкін, Е. Ховард та ін.).

Водночас слід відзначити, що більшість наукових праць, які стосуються теми дослідження, було виконано під час дії КПК 1960 р., що певною мірою знижує їх актуальність та значущість у сучасних умовах. Ефективне застосування положень КПК неможливе без модернізації класичних та вироблення нових доктринальних підходів, а

також без належного врахування міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду. Усе це зумовило актуальність дисертаційної роботи, присвяченої вивченню процесуального становища потерпілого під час досудового розслідування, визначило основні його напрями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з планом наукових досліджень кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого і є складовою частиною цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації та діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957). Тема роботи затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 21 грудня 2012 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є визначення процесуального становища потерпілого у кримінальному провадженні, а також наукове обґрунтування пропозицій щодо вирішення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з участю потерпілого у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких основних задач:

- розробити авторське визначення поняття «процесуальне становище особи» та встановити його співвідношення з терміном «процесуальний статус особи»;
- сформулювати поняття «міжнародні стандарти захисту прав потерпілих», «кримінальна процесуальна реституція» та «цивільний позов»;
- розкрити передумови набуття фізичною та юридичною особою процесуального становища потерпілого;
- визначити систему гарантій захисту прав та законних інтересів потерпілого під час укладення угоди про примирення;
- визначити кримінальні процесуальні засоби забезпечення відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням;
- з'ясувати існуючі в науковій літературі підходи до класифікації прав потерпілого та запропонувати власний підхід до визначення їх системи;
- внести рекомендації щодо удосконалення норм КПК, які регулюють процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування.

Об'єктом дослідження виступають кримінальні процесуальні правовідносини, що виникають і розвиваються у зв'язку із участю потерпілого в досудовому розслідуванні.

Предметом дослідження є процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування.

Методи дослідження обрані з урахуванням специфіки цілей, задач, об'єкта і предмета дослідження. У роботі використано систему методів наукового пізнання: історико-правовий, порівняльно-правовий, статистичний, метод моделювання, узагальнення тощо. Комплексне застосування названих методів сприяло досягненню всебічності, повноти і об'єктивності наукового пошуку, конкретності, обґрунтованості і узгодженості сформульованих у дисертації висновків.

Використання історико-правового методу дозволило дослідити генезу розвитку наукових поглядів на процесуальне становище потерпілого. Порівняльно-правовий метод став у нагоді при зіставленні норм чинного КПК з КПК 1960 р., кримінальним процесуальним законодавством інших держав, а також при дослідженні наукових поглядів щодо питання правової регламентації поняття «потерпілий» та його процесуального становища під час досудового розслідування. Статистичний метод дав змогу здійснити дослідження правозастосовної практики, узагальнити її, виявити помилки правозастосування. Нормативно-правове та інформаційне підґрунтя дисертації становлять: Конституція України, міжнародно-правові договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, рішення Європейського суду з прав людини, КПК, закони та підзаконні нормативно-правові акти України; законодавчі акти зарубіжних країн (Білорусі, Вірменії, Грузії, Казахстану, Молдови, Російської Федерації та ін.).

Теоретичним підґрунтям дисертаційної роботи стали праці і висновки дослідників у галузі кримінального процесуального права, міжнародного права, теорії держави і права, конституційного права та інших юридичних наук.

Емпіричним фундаментом дослідження стала опублікована практика Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, апеляційних і місцевих судів, результати проведеного автором узагальнення практики щодо використання судами термінів «кримінальна процесуальна реституція» та «кримінально-правова реституція» при розгляді кримінальних проваджень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є однією із перших у вітчизняній юридичній науці комплексною науковою працею, присвяченою теоретичним і практичним аспектам визначення процесуального становища потерпілого під час досудового розслідування в умовах дії КПК 2012 р. До найважливіших положень, що містять наукову новизну, слід віднести наступні:

уперше:

– надано визначення міжнародних стандартів захисту прав потерпілого, під якими пропонується розуміти закріплену в джерелах міжнародного права систему норм і принципів, що на основі загальновизнаних уявлень про права особи встановлює права потерпілого та умови їх обмеження, механізми і гарантії реалізації таких прав, що з урахуванням особливостей порядку правового регулювання мають бути втілені й конкретизовані в національних правових системах;

– визначено систему гарантій захисту прав та законних інтересів потерпілого під час укладення угоди про примирення, до якої слід віднести наступні: обов'язок слідчого, прокурора проінформувати потерпілого щодо права на укладення угоди про примирення, механізм його реалізації та наслідки укладення такої угоди; забезпечення контролю за процедурою та умовами укладення угоди; можливість брати участь у провадженні через свого представника; забезпечення здійснення примирення за допомогою незалежного посередника; забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням та вчинення дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди;

– сформульовано пропозицію включити до переліку учасників кримінального провадження правонаступника потерпілого у випадку смерті останнього, якщо між смертю особи і кримінальним правопорушенням (суспільно небезпечним діянням) відсутній причинно-наслідковий зв'язок;

– зроблено висновок, що з метою недопущення порушення права потерпілого на оскарження рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні його потерпілим необхідно доповнити КПК положенням, відповідно до якого слідчий, прокурор зобов'язані направити або вручити особі копію постанови про відмову у визнанні її потерпілим негайно після її винесення, але не пізніше 24 годин із моменту прийняття від неї заяви про кримінальне правопорушення або суспільно небезпечного діяння, а також заяви про залучення до провадження як потерпілого;

– обґрунтовано необхідність законодавчо закріпити обов'язок слідчого, прокурора розпочати досудове розслідування в межах кримінального провадження у формі приватного обвинувачення в разі відсутності заяви потерпілого, який знаходиться в безпорадному стані, у випадку вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину;

– запропоновано нову для кримінального процесу України процедуру по проведенню жеребкування між близькими родичами або членами сім'ї померлого потерпілого, щодо їх участі у провадженні в якості потерпілих у випадках, коли між ними виник спір про право брати участь у провадженні.

Удосконалено:

– наукову позицію, згідно з якою у доктрині кримінального процесу можливе використання як поняття «процесуальний статус», так і поняття «процесуальне становище особи», оскільки вони несуть різне смислове навантаження. Якщо процесуальний статус охоплює систему прав і обов'язків особи в цілому, то процесуальне становище демонструє систему прав і обов'язків особи залежно від конкретної форми та стадії кримінального провадження. Таким чином, процесуальне становище потерпілого може змінюватися під час кримінального провадження при збереженні ним відповідного процесуального статусу;

– визначення поняття «потерпілий як учасник кримінального провадження». Потерпілим може бути особа, у разі наявності достатніх підстав вважати, що їй кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано шкоди. При цьому фізична особа вважається потерпілим у разі завдання їй майнової, фізичної, моральної шкоди, а юридична особа – майнової або моральної шкоди;

– наукові підходи щодо визначення передумов набуття особою процесуального статусу потерпілого. Зокрема, вказується, що для набуття особою процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні достатньо наявності двох передумов - фактичної та інформаційної. Виокремлення додатково нормативної передумови розглядається як недоцільне, враховуючи її загальний характер, у той час, як фактична та інформаційна передумова мають бути встановлені персонально щодо кожного потерпілого;

– дефініцію «цивільний позов у кримінальному провадженні», під яким запропоновано розуміти вимогу потерпілого, якому безпосередньо кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової, фізичної та/або моральної шкоди, їх представників, законних представників, прокурора в інтересах держави

або в інтересах потерпілого, до підозрюваного, обвинуваченого, фізичної або юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за дії цих осіб, з метою захисту порушених майнових або немайнових прав;

– теоретичні напрацювання щодо розуміння кримінальної процесуальної реституції як способу відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні. У зв'язку з чим зроблено висновок, що реституція як спосіб відновлення майнового стану потерпілого полягає у поверненні речей або інших матеріальних цінностей, які були вилучені з його безпосереднього законного володіння та/або користування в результаті вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, що здійснюється для захисту прав потерпілого у кримінальному процесі.

Набули подальшого розвитку:

– наукові погляди стосовно розширення переліку випадків обов'язкової участі адвоката – представника потерпілого у кримінальному провадженні, оплата за послуги якого повинна здійснюватися за рахунок коштів Державного бюджету (коли потерпілий є неповнолітнім або має фізичні чи психічні вади, які не дозволяють йому ефективно здійснювати захист своїх прав та ін.);

– наукові рекомендації щодо включення моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, до фактичної передумови набуття юридичною особою процесуального статусу потерпілого;

– пропозиції щодо створення національної установи (фонду) захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень або інших суспільно небезпечних діянь як додаткової гарантії реалізації потерпілим своїх прав у кримінальному провадженні.

Практичне значення отриманих результатів. Викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані: (а) у правотворчій роботі – при вдосконаленні кримінального процесуального законодавства; (б) у правозастосовній сфері – для забезпечення єдності та ефективності застосування законодавства, що регламентує участь потерпілого у кримінальному провадженні на стадії досудового провадження; (в) у сфері науково-дослідницької діяльності – для подальшого дослідження проблем участі потерпілого у кримінальному провадженні; (г) у навчальному процесі та навчально-методичній діяльності – під час викладення навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Практикум зі складання процесуальних документів у

кримінальному провадженні»; (д) у правовиховній діяльності – для підвищення рівня правової культури посадових осіб правоохоронних органів та осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень або інших суспільно небезпечних діянь, тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження доповідалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах, серед них: Міжнародна науково-практична конференція «Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина» (м. Полтава, 23.11.2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Ужгород, 16.02.2013 р.); Всеукраїнська конференція «Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 18.04.2013 р.); Круглий стіл «Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень» (м. Харків, 25.04.2013 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених і здобувачів «Юридична осінь 2013 року» (м. Харків, 14.11.2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України» (м. Харків, 21.11.2013 р.); Постійно діючий науково-практичний семінар «Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення» (м. Харків, 17.10.2014 р.); VI Всеукраїнська наукова конференція студентів та аспірантів «Актуальні питання кримінального процесу очима молодих дослідників» (м. Харків, 20.05.2015 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація та практика функціонування» (м. Одеса, 17.04.2015 р.).

Публікації. Основні результати дослідження знайшли відображення у 5-ти наукових статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях (у тому числі 1 – в іноземному науковому виданні (Республіка Молдова), і в тезах 10-ти доповідей на наукових, науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах.

Структура дисертації зумовлена предметом, метою і задачами дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів і чотири пункти, висновків, списку використаних джерел (245 найменувань) та додатків. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 221 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, розкрито зв'язок із науковими програмами, темами, визначені мета і задачі дослідження, його методологічна основа, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, указано ступінь їх апробації.

Розділ 1. «Загальні питання захисту прав та законних інтересів потерпілих у кримінальному процесі» складається із 2-х підрозділів.

У підрозділі 1.1. «Міжнародні стандарти захисту прав осіб, які є потерпілими від кримінальних правопорушень» досліджено поняття «міжнародні стандарти захисту прав осіб, які є потерпілими від кримінальних правопорушень», та порядок їх реалізації у національному кримінальному процесуальному законодавстві. Дисертантом запропоновано під міжнародними стандартами захисту прав потерпілих у кримінальному провадженні розуміти закріплену в джерелах міжнародного права систему норм і принципів, яка на основі загально визнаних уявлень про права особи встановлює права потерпілого та умови їх обмеження, механізми і гарантії реалізації таких прав, що з урахуванням особливостей порядку правового регулювання мають бути втілені й конкретизовані в національних правових системах.

Проаналізовано міжнародні стандарти захисту прав потерпілого та аргументовано, що цілий ряд положень КПК їм не відповідає, а тому потребує удосконалення. Зокрема, з метою реалізації загально визнаного права потерпілого на інформацію, запропоновано передбачити у кримінальному процесуальному законодавстві обов'язок слідчого, прокурора роз'яснювати потерпілому зміст передбачених законом його прав та складати про це відповідний протокол. Оцінюючи невід'ємне право потерпілого на правову допомогу, обґрунтовано тезу про необхідність розширення переліку випадків, коли обов'язкова участь адвоката – представника потерпілого здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету.

У підрозділі також наведено додаткові аргументи щодо необхідності створення національної установи (фонду), метою діяльності якої, серед іншого, має стати виплата грошової компенсації жертвам правопорушень (суспільно небезпечних діянь).

Підрозділ 1.2. «Потерпілий як учасник кримінального провадження під час досудового розслідування» складається із 2-х пунктів.

У пункті 1.2.1. «Потерпілий-фізична особа як учасник кримінального провадження» досліджено окремі питання правової регламентації участі потерпілого-фізичної особи у кримінальному провадженні, зокрема, питання набуття особою процесуального становища, проблеми представництва інтересів потерпілого тощо.

На підставі проведеного дослідження надано авторське визначення поняття «потерпілий-фізична особа». Потерпілим може бути особа, у разі наявності достатніх підстав вважати, що їй кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано шкоди. При цьому фізична особа вважається потерпілим у разі завдання їй майнової, фізичної, моральної шкоди.

Аргументовано позицію, згідно з якою, для набуття особою процесуального становища потерпілого у кримінальному провадженні необхідна наявність двох передумов: фактичної та інформаційної. Обґрунтовано тезу, що фактичною передумовою набуття фізичною особою процесуального становища потерпілого є вірогідні припущення щодо завдання їй кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням моральної, фізичної та майнової шкоди. У свою чергу, інформаційною передумовою є подання особою заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, заяви про залучення її до провадження як потерпілого, постанова слідчого, прокурора про визнання особи потерпілим. Виокремлення додатково нормативної передумови розглядається як недоцільне, враховуючи її загальний характер, у той час, як фактична та інформаційна передумови мають бути встановлені персонально щодо кожного потерпілого.

Доведено, що у випадках, коли смерть потерпілого під час кримінального провадження не пов'язана із вчиненням щодо нього кримінального правопорушення, виникає проблема із забезпечення його посттанативних прав. З огляду на це, обґрунтовано наукову пропозицію щодо включення до переліку учасників кримінального провадження правонаступника потерпілого. Під правонаступником потерпілого-фізичної особи запропоновано розуміти близького родича або члена сім'ї потерпілого, який вступає в провадження у випадках смерті потерпілого, яка настала не у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення щодо нього.

У пункті 1.2.2. «Потерпілий-юридична особа як учасник кримінального провадження» надано визначення поняття «потерпілий-юридична особа» – це організація (в особі її представника) в разі

наявності достатніх підстав вважати, що їй кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової або моральної шкоди.

Відзначається необхідність вирішення на законодавчому рівні питання участі у кримінальному провадженні потерпілого-юридичної особи, яка припинила діяльність в результаті злиття, приєднання, поділу, перетворення. Сформульовано пропозицію про розширення переліку учасників кримінального провадження таким суб'єктом, як правонаступник потерпілого-юридичної особи – це особа, яка на законних підставах приймає участь у провадженні у випадках, коли юридична особа припиняє свою діяльність у результаті реорганізації.

Розділ 2. «Процесуальні права потерпілого та засоби їх забезпечення під час досудового розслідування».

У підрозділі 2.1. «Процесуальні права потерпілого як основа його процесуального становища» досліджено зміст та співвідношення понять «процесуальний статус» і «процесуальне становище». Зроблено висновок, що поняття «процесуальний статус» і «процесуальне становище особи» несуть різне смислове навантаження. Процесуальний статус охоплює систему прав і обов'язків особи в цілому, а процесуальне становище демонструє систему прав і обов'язків особи залежно від конкретної форми та стадії кримінального провадження.

З метою удосконалення правової регламентації процесуального становища потерпілого здійснено комплексний аналіз його прав у кримінальному провадженні, враховуючи результати якого запропоновано доповнити КПК нормами, спрямованими на підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів. Зокрема, слід передбачити в КПК обов'язок слідчого, прокурора направити або вручити особі копію постанови про відмову у визнанні її потерпілим протягом 24 годин з моменту прийняття заяви від неї тощо.

На підставі розгляду існуючих в науці кримінального процесу класифікацій прав потерпілого, дисертантом запропонована власна класифікація прав потерпілого відповідно до міжнародних стандартів.

У підрозділі 2.2. «Особливості провадження окремих процесуальних дій за участю потерпілого під час досудового розслідування» розглянуто права і обов'язки потерпілого під час провадження окремих процесуальних дій за його участю. Висловлено пропозицію про необхідність доповнення ч. 2 ст. 243 КПК положенням про те, що потерпілий має право самостійно залучати експерта на договірних засадах для проведення відповідної експертизи. Також

доведено, що ч. 3 ст. 286 КПК потребує вдосконалення і запропоновано алгоритм дій прокурора після складення клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності: ознайомлення потерпілого зі змістом клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності; роз'яснення основних положень цього клопотання (зокрема, наслідків звільнення особи від кримінальної відповідальності); отримання згоди або відмови потерпілого на закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності.

Підрозділ 2.3. «Процесуальне становище потерпілого в окремих особливих порядках кримінального провадження» складається із 2-х пунктів.

У пункті 2.3.1. «Процесуальне становище потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення» розглянуто питання сутності інституту приватного обвинувачення, визначено інформаційну підставу початку зазначеного порядку кримінального провадження, досліджено проблему представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. З урахуванням проведеного дослідження запропоновано ч. 1 ст. 477 КПК викласти у наступній редакції: «Кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є таке провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого, а у визначених законом випадках – його представника, законного представника або самостійно прокурором щодо кримінальних правопорушень, передбачених...».

У пункті 2.3.2. «Процесуальне становище потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення» визначено систему гарантій захисту прав та законних інтересів потерпілого під час укладення угоди про примирення, якими є: обов'язок слідчого, прокурора проінформувати потерпілого щодо права на укладення угоди про примирення, механізм його реалізації та наслідки укладення такої угоди; забезпечення контролю за процедурою та умовами укладення угоди; можливість брати участь у провадженні через свого представника; забезпечення здійснення примирення за допомогою незалежного посередника; забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, та вчинення дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди.

Розділ 3. «Кримінальні процесуальні способи відшкодування шкоди потерпілому» складається з 3-х підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Цивільний позов як спосіб відшкодування потерпілому шкоди, завданій кримінальним правопорушенням» запропоновано під цивільним позовом у кримінальному провадженні розуміти вимогу потерпілого, якому безпосередньо кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової, фізичної та/або моральної шкоди, їх представників, законних представників, прокурора в інтересах держави або в інтересах потерпілого, до підозрюваного, обвинуваченого, фізичної або юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за дії цих осіб, з метою захисту порушених майнових або немайнових прав. Також обґрунтовано необхідність закріплення в КПК права потерпілого пред'явити цивільний позов в усній формі, що має бути зафіксовано в протоколі прийняття заяви.

Доведено, що для реалізації права потерпілого на відшкодування шкоди, завданій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, слід змінити редакцію п. 6 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір», виклавши його в такій редакції: «від сплати судового збору звільняються позивачі при поданні позовів про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданій внаслідок вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння».

Підрозділ 3.2. «Кримінальна процесуальна реституція як спосіб відшкодування потерпілому шкоди, завданій кримінальним правопорушенням» присвячено дослідженню питання правової природи реституції у кримінальному процесі. Визначено, що кримінальна процесуальна реституція як спосіб відшкодування шкоди потерпілому полягає у поверненні речей або інших матеріальних цінностей, які були вилучені з його безпосереднього законного володіння та/або користування в результаті вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, що здійснюється для захисту прав потерпілого у кримінальному процесі. Доведено, що реституція під час досудового розслідування може мати місце і в разі повернення майна потерпілому, якщо відпала необхідність його використання в якості речового доказу та надійшло клопотання потерпілого про повернення вказаного майна.

У підрозділі 3.3. «Кримінальні процесуальні засоби забезпечення відшкодування потерпілому шкоди, завданій кримінальним правопорушенням» проаналізовано поняття заходів забезпечення відшкодування потерпілому шкоди, під якими запропоновано розуміти

комплекс дій органів досудового розслідування, суду та потерпілого, його представника, законного представника, які спрямовані на відновлення майнового стану потерпілого від кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння та включають в себе тимчасове вилучення майна, арешт майна, тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом.

Враховуючи те, що потерпілий не наділений достатнім обсягом прав для збирання доказів, обґрунтовано необхідність доповнення чинного кримінального процесуального законодавства положенням, відповідно до якого слідчий, прокурор за клопотанням потерпілого або з власної ініціативи зобов'язані вжити заходів для забезпечення пред'явленого у кримінальному провадженні цивільного позову, а також можливого в майбутньому пред'явлення цивільного позову, склавши про це постанову.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні поняття «процесуальне становище потерпілого у кримінальному провадженні», а також науковому обґрунтуванні пропозицій щодо вирішення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з участю потерпілого у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Проведене дослідження дає можливість сформулювати низку висновків і пропозицій.

1. Аргументовано позицію, згідно з якою у доктрині кримінального процесу можливе використання як поняття «процесуальний статус», так і поняття «процесуальне становище особи», оскільки вони несуть різне смислове навантаження. Якщо процесуальний статус охоплює систему прав і обов'язків особи в цілому, то процесуальне становище демонструє систему прав і обов'язків особи залежно від конкретної форми та стадії кримінального провадження. Таким чином, процесуальне становище потерпілого може змінюватися під час кримінального провадження при збереженні ним відповідного процесуального статусу.

2. Запропоновано власне визначення поняття «міжнародні стандарти захисту прав потерпілого» – це закріплена в джерелах міжнародного права система норм і принципів, що на основі загально визначених уявлень про права особи встановлює права потерпілого та умови їх обмеження, механізми і гарантії реалізації таких прав, що з урахуванням

особливостей порядку правового регулювання мають бути втілені й конкретизовані в національних правових системах.

Такі стандарти мають універсальний характер, рівну значущість для будь-якої держави і регіону, є комбінацією м'якого і твердого права, виступають як нормативний мінімум чи допустимий консенсус для державної регламентації, слугують масштабом виміру виконання державами міжнародних зобов'язань.

3. Обґрунтовано необхідність створення національної установи (фонду) захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень, яка повинна бути незалежною від органів державної влади. Основною метою її створення є забезпечення прав осіб, яким завдано шкоди та які не змогли отримати ефективного захисту своїх прав від органів, що здійснюють досудове розслідування, та суду. Така установа має бути адміністратором публічного фонду відшкодування шкоди потерпілим, з якого особи мали б можливість отримати компенсацію, якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, або якщо така особа переховується від компетентних органів чи є неплатоспроможною.

4. Частина 2 ст. 55 КПК запропоновано викласти в такій редакції: «Потерпілому вручається пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки, а також здійснюється їх роз'яснення особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, заяву про залучення особи до провадження як потерпілого або отримала згоду від особи та винесла постанову про визнання її потерпілим».

5. Запропоновано передбачити в КПК випадки обов'язкової участі адвоката – представника потерпілого, оплата за послуги якого має здійснюватися за рахунок коштів Державного бюджету. Обов'язкова участь представника забезпечується у кримінальному провадженні, якщо потерпілий: є неповнолітнім; має неповну дієздатність; не володіє мовою, якою здійснюється судочинство; помер, коли відсутні або не встановлено близьких родичів, членів сім'ї, які могли б вступити до провадження як потерпілі; у нього відсутні кошти для оплати представництва своїх інтересів у кримінальному провадженні; у випадках, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення або прокурор в обвинувальному акті зі зміненним обвинуваченням ставить питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу

обвинувачення і потерпілий погоджується підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі.

6. Доведено доцільність ч. 3 ст. 286 КПК викласти у такій редакції: «У випадку наявності обов'язкових підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності прокурор зобов'язаний повідомити потерпілому про закінчення досудового розслідування, ознайомити зі змістом клопотання прокурора та роз'яснити його зміст. За наявності не обов'язкових підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності прокурор зобов'язаний отримати згоду або відмову потерпілого на закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та здійснити відповідні дії».

7. З урахуванням результатів вивчення наукової літератури, обґрунтовується положення про те, що необхідно продовжити кримінальне провадження в публічному порядку у випадках смерті потерпілого, яка сталася з інших, незалежних від кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння причин у провадженні приватного обвинувачення. При цьому провадження має продовжуватися лише у випадках вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

8. Встановлено, що гарантіями захисту прав та законних інтересів потерпілого під час укладення угоди про примирення є: обов'язок слідчого, прокурора проінформувати потерпілого щодо права на укладення угоди про примирення, механізм його реалізації та наслідки укладення такої угоди; забезпечення контролю за процедурою та умовами укладення угоди; можливість брати участь у провадженні через свого представника; забезпечення здійснення примирення за допомогою незалежного посередника; забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, та вчинення дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди.

9. Аргументовано необхідність закріплення в КПК обов'язку слідчого, прокурора починати досудове розслідування в провадженнях, передбачених ст. 477 КПК в разі відсутності заяви потерпілого, який знаходиться в безпорадному стані через вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

10. Запропоновано передбачити в КПК положення щодо обов'язковості перевірки прокурором угоди про примирення на предмет її законності. У випадку невідповідності угоди вставленим вимогам прокурор має винести вмотивовану постанову про відмову у складенні обвинувального акта та передання провадження до суду, а сторони в разі

незгоди із рішенням прокурора мають бути наділені правом на оскарження вказаної постанови до слідчого судді.

11. Доведена необхідність доповнення ч. 1 ст. 471 нормативним приписом, що стосується строку відшкодування шкоди, наступним чином: в угоді про примирення зазначається строк відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, який не може перевищувати строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення.

12. Запропоновано викласти ч. 1 ст. 477 КПК в такій редакції: «Кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є таке провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого, а у визначених законом випадках – його представника, законного представника або самостійно прокурором щодо кримінальних правопорушень, передбачених...». У зв'язку з чим, необхідно розширити перелік повноважень прокурора (ч. 2 ст. 36 КПК), доповнивши його наступним: починати досудове розслідування в межах кримінального провадження у формі приватного обвинувачення в разі відсутності заяви потерпілого, який знаходиться в безпорадному стані через вчинення тяжкого або особливо злочину.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Тлепова М.І. Міжнародні кримінальні процесуальні стандарти захисту прав осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень та їх втілення у кримінальному процесі України / М.І. Тлепова // Науковий фаховий журнал «Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – № 22. – С. 109 – 114.

2. Тлепова М.І. Співвідношення публічних і приватних начал у кримінальному процесі України / М.І. Тлепова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2013. – № 6. – С. 139 – 143.

3. Тлепова М.І. Вопросы правового регулирования приобретения процессуального статуса потерпевшего / М.И. Тлепова // Международный научно-практический правовой журнал «Закон и жизнь» («LegeasiViata»). – Кишинев, 2014. – № 10/2 – С. 178 – 182.

4. Тлепова М.І. Проблемні питання участі потерпілого у доказуванні / М.І. Тлепова // Юрист України. – 2014. - № 4. – С. 130 – 135.

5. Тлепова М.І. Роль демократичних принципів у вирішенні завдань

кримінального провадження щодо потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні / М.І. Тлепова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – № 3. – С. 208 – 213.

6. Тлепова М.І. Поняття потерпілого за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Тлепова М.І. // Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина: зб. наук. ст. та тез наук. повідомл. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. (23.11.2012 р., м. Полтава). – Харків: Точка, 2012. – Ч. 1. – С. 421 – 422.

7. Тлепова М.І. Щодо питання визначення нормативного змісту міжнародних стандартів прав особи та їх захисту у сфері кримінального провадження / М.І. Тлепова // Юридична осінь 2013 року: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (Харків, 14.11.2013 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Харків: Право, 2013. – С. 312 – 315.

8. Тлепова М.І. Щодо питання визначення поняття та юридичного змісту міжнародних стандартів захисту прав осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень / М.І. Тлепова // Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні. – Харків: Право, 2013. – С. 285 – 287.

9. Пєрова М. The notion of victim / М.І. Тлепова // Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених: матеріали Всеукр. конф. (Харків, 18.04.2013 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2013. – С.166 – 168.

10. Тлепова М.І. Деякі питання вдосконалення законодавства щодо забезпечення прав особи у кримінальному провадженні України / М.І. Тлепова // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали міжнар. наук. практ.конференції (м. Ужгород, 16–17.02.2013 р.) – Херсон, 2013. – С. 234 – 235.

11. Тлепова М.І. Забезпечення державою права на доступ до правосуддя та справедливе поводження як міжнародний стандарт захисту прав осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень / М.І. Тлепова // Правова доктрина – основа формування правової системи держави матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Харків: Право, 2013. – С. 978 – 981.

12. Тлепова М.І. Деякі питання участі потерпілого у доказуванні / М.І. Тлепова // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали пост. діючого наук.- практ. семінару, 17.10.2014 р. /НЮУ ім. Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2014.–Вип. 6. –С. 97–100.

13. Тлепова М.І. Правова природа кримінальної процесуальної реституції / М.І. Тлепова // Малиновські читання: IV Міжнар. наук. практ. конф. (м. Острог, 13 – 14.11.2015 р.). – Острог, 2015. – с. 227 – 228.

14. Тлепова М.І. Деякі питання співвідношення в кримінальному провадженні понять «юридична особа як потерпілий» та «цивільний позивач» / М.І. Тлепова // Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація та практика функціонування: матеріали всеукр. наук. практ. конф. (м. Одеса, 17.04.2015 р.) / відп. за ред. Ю.П. Аленін. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. – С. 68 – 70

15. Тлепова М.І. Питання співвідношення в кримінальному провадженні понять «юридична особа як потерпілий» та «цивільний позивач» / М.І. Тлепова // Актуальні питання кримінального процесу очима молодих дослідників: матеріали VI Всеукр. наук. конф. студентів і аспірантів (Харків, 20.05.2015 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2015. – С. 243 – 244.

АНОТАЦІЯ

Тлепова М.І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2016.

У роботі з'ясовано сутність процесуального становища потерпілого, розкрито зміст міжнародних стандартів захисту прав потерпілого, надано визначення понять «потерпілий–фізична особа» та «потерпілий–юридична особа».

Досліджено процесуальні права потерпілого, виявлено недоліки їх правової регламентації та запропоновано шляхи їх усунення. Сформульовано низку пропозицій, спрямованих на вдосконалення процесуального становища потерпілого в особливих порядках кримінального провадження (провадження у формі приватного обвинувачення та провадження на підставі угоди про примирення).

Проаналізовано основні кримінальні процесуальні способи відшкодування шкоди потерпілому, такі як цивільний позов та

кримінальна процесуальна реституція, висвітлено зміст кримінальних процесуальних засобів відшкодування шкоди потерпілим.

Ключові слова: потерпілий, шкода, міжнародні стандарти захисту прав потерпілого, підстави набуття особою процесуального становища потерпілого, угода про примирення, приватне обвинувачення, цивільний позов, кримінальна процесуальна реституція.

АННОТАЦІЯ

Глепова М.И. Процессуальное положение потерпевшего в ходе досудебного расследования. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2016.

Работа посвящена исследованию теоретических и практических проблем процессуального положения потерпевшего. Исследовано соотношение понятий «процессуальный статус» и «процессуальное положение», раскрыто содержание международных стандартов защиты прав потерпевшего, приведены определения понятия «потерпевший-физическое лицо» и «потерпевший-юридическое лицо».

Осуществлен анализ предпосылок приобретения лицом процессуального положения потерпевшего, в связи с чем выделяются фактические и информационные предпосылки. Учитывая положительный опыт других государств, предложено ввести в уголовный процесс Украины такого участника как правопреемник потерпевшего. Правопреемник потерпевшего-физического лица вступает в производство вследствие смерти потерпевшего, которая произошла по причинам, независящим от уголовного правонарушения. Правопреемник потерпевшего-юридического лица – вследствие реформации юридического лица (ликвидация, реорганизация).

Исследованы процессуальные права потерпевшего, выявлены недостатки их правовой регламентации и предложены пути их устранения, установлены особенности производства отдельных процессуальных действий с участием потерпевшего. Предложена классификация прав потерпевшего в зависимости от реализации международных стандартов защиты прав лиц, права которых нарушены преступлением.

Сформулированы предложения, направленные на совершенствование процессуального положения потерпевшего в особых порядках уголовного производства (производство в форме частного обвинения и производство на основании соглашения о примирении).

Проанализированы основные уголовные процессуальные способы возмещения вреда потерпевшему, такие как гражданский иск и уголовная процессуальная реституция. Рассмотрено содержание уголовных процессуальных средств возмещения ущерба пострадавшим. К последним предложено отнести следующие: временное изъятие имущества, арест имущества, временное ограничение в использовании специального права. Изучены гарантии защиты прав и законных интересов потерпевшего при заключении сделки о примирении с подозреваемым.

Ключевые слова: потерпевший, вред, международные стандарты защиты прав потерпевшего, основания приобретения лицом процессуального положения потерпевшего, соглашение о примирении, частное обвинение, гражданский иск, уголовная процессуальная реституция.

SUMMARY

Тлепова МІ The procedural position of the victim during the preliminary investigation. - The manuscript.

Thesis for the degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.09 - criminal process and criminalistics; forensics; operatively-search activity. – Yaroslav Mudryi national law university, Ministry of Education and Science of Ukraine. - Kharkiv, 2016.

Studies examining the nature of the procedural position of the victim, the content of international standards of protection of the rights of the victim, given the victim's definition - the individual and the victim - a legal entity.

Investigated the procedural rights of the victim, identified shortcomings of legal regulation and the ways of their elimination. Formulated a number of proposals aimed at improving the procedural position of the victim in a special order of criminal proceedings (proceedings in the form of private prosecution and proceedings on the basis of the settlement).

The basic criminal procedural methods of reparation to the victim, such as a civil suit and criminal procedural restitution, highlighted in the content of the criminal procedural means of redress to victims.

Keywords: victim, damage, international standards protecting the rights of the victim, grounds person acquiring the procedural position of the victim, the settlement private prosecution, civil action, criminal procedural restitution.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент М.О. Карпенко

Підписано до друку 02.09.2016 р. Формат 60х90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн. друк. арк. 0, 7. Облік. – вид. арк. 0, 9.
Тираж 100 прим. Зам № 1539

Друкарня
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.